

Др Најаша Деретић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ КОРУПЦИЈЕ У УСТАНИЧКОЈ СРБИЈИ (1804–1815)¹

Сажетак: Српски народ је државостворност рано испољио (још у средњем веку) али се савремена српска држава постојено градила: од устаничке Србије (1804-1815), преко самоуправне Кнежевине Србије (1830) до међународног признања независности Кнежевине Србије (1878). Млада српска држава из периода Првог српског устанка имала је све атрибуте који чине једну државу: апарат власти који обухвата централне и локалне органе власти, територију, суверенитет. Држава у настајању, наследивши пројекцију и корупцију (два велика зла заостала из турске управе), предузимала је низ мера на њиховом сузбијању, а све у циљу да централна власт учврсти државни апарат. Уместио кадија и муселима, који су добрим делом живели од мита и подмићивања, држава у настајању, борила се са старешинама који се злоупотребом положеја, економски уздижу и одвајају од народне масе у Пашалуку. Они узимају најбољи и највећи плен у току борби са Турцима, самоволно присвајају турске куће и имања, узимају скеле и царинарнице у своје руке, држе монопол у трговини и користи "старешински кулук" – кулук који су српски сељаци пре устанка доносили старешинама. Појавни облици корупције наслеђени из турске доба, и даље трају с тиме што у доба стварања српске државе, одражавају извесне нове навике у друштву – да се новцем могло све купити.

Кључне речи: Друштвени односи у устаничкој Србији, улога Војвода и старешина, нове навике садашње друштва, Карађорђево закон.

1. СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

У теорији постоји скоро општа сагласност да, најзначајнију творевину Срба, од досељавања на балканске просторе, па до краја XVIII века, представља држава Немањина чије је темеље поставио Стефан Немања.

¹ Рад је посвећен Пројекту: "Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)" чији је носилац Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

И док су његови наследници, српски краљеви Милутин, Стефан Дечански и Душан, у првој половини XIV века стварали велику државу,² која је по замисли цара Душана, требало да замени византијску империју, на Балканско полуострво су се доселили Турци, као савезници Кантакузена, у борби против цара Јована и против Срба (цара Душана).³ Добро организована и дисциплинована војска, задојена верским фанатизмом, вођена вољом једног човека (свог врховног султана) рушила је све пред собом.

Од средине XV века, Срби остају без своје државе, па наредна три и по века, живе у поданичком положају под влашћу трију држава – Османлијског царства, Хабзбуршке монархије и Млетачке републике. Сви покушаји Срба да остваре државу с почетка XIX века, путем буна и устанака, завршили су се неуспешно. Томе је посебно погодвала чињеница да је српски народ био издељен границама турских пашалука (Босански, Херцеговачки, Београдски) и границама које су одвајале земље под турском и аустро-угарском влашћу. Велики прелом у историји српског народа, отпочеће тек 1804. године када је на територији Београдског пашалука избила "српска револуција".⁴ Иако угушен, Први српски устанак је најзначајнији догађај у историји српског народа у XIX веку. Њиме је почела успешна борба српског народа за коначно ослобођење од турског феудалног система и за стварање српске националне државе. Током револуције Срби су протерали Турке (осим у градовима са утврђењима), васкрсли државу, уставно је уредили, и што је веома важно, укинули феудализам у Србији, 1835. године.

² Ни средњовековна српска држава, нажалост, није била имуна на многе појавне облике корупције, о чему аутор говори у раду "Појавни облици корупције у средњовековној Србији", објављен у *Зборнику Правној факултету у Новом Саду*, бр. 4/2013, 203 (ПФНС). Аутор пише и о осталим облицима корупције које познају сва друштва, од постанка, па до данас. Вид.: Наташа Деретић, "Различити облици корупције у правној историји", *Зборник радова ПФНС* 1/2012, 399.; где је обрађен проблем корупције у појединим државама Старог века; Н. Деретић, "Појавни облици корупције у средњем веку", *Зборник радова ПФНС*, 4/2012, 277.; Н. Деретић, "Кратак осврт на *crimen repetundae*-кривично дело примања мита, злоупотребе положаја, незаконите наплате...у римском праву", *Часопис за правну теорију и праксу - Правна реч*, Бања Лука 2011, 429; Н. Деретић, "Случајеви *calumniae* (сплеткарења, лажног оптуживања, шиканирања и кажњавање истих у римском праву)", *Зборник за 2011 годину радова Правној факултету у Косовској Мишровици*, 161-173.

³ Утврдивши се на Балкану последњих година Душанове владавине (1355-1371) Турци су ширили своје границе на рачун Византије и Бугарске. Турска победа на Марици, 1371. (где си Срби и Грци потучени, а Бугари побегли са бојног поља) је један од најважнијих и најдраматичнијих догађаја у историји Балканског полуострва; њоме је дефинитивно утврђена турска владавина на Балкану и решена вековима унапред судбина балканских народа. Након чувене Косовске битке (1389) и пада Смедерева (1459), тадашња Западна Европа је тек тада схватила (као и раније пад Цариграда), колика опасност од Турака прети целом хришћанском свету.

⁴ *Српска револуција* обухвата време Првог српског устанка (1804-1813), Хаџи-Проданову буну (1814), Други српски устанак (1815) и један период владавине кнеза Милоша Обреновића.

1.1. Утицај организације турске власти на устројство будуће српске државе

Околност да је српски народ био вековима под турском доминацијом и те како је оставило трага и на устројство будуће српске државе. Познато је да је турска власт била организована тако да је султан (као алахов наме-ник на земљи) своју власт остваривао преко великог везира као свог заме-ника. Уз њега се налазио диван (савет) са три до седам кубе везира, са са-ветодавном улогом. Двојица казаскера (врховних судија) бавила су се суд-ским пословима, а двојица дефтердара - финансијама. Сва та тела имала су посебан назив – Висока Порта.

На провинцијском нивоу, султанову извршну власт је заступао сан-цак-бег, док је судска власт вршена преко кадија - судија. Поред судства, кадија је имао и војне, цивилно-административне дужности, као и контро-лу законитости разноврсних аката. И ако су по правилу, кадије требале да деле правду на основу зборника кануна, којим је допуњаван шеријат, њима није било страно да уместо тешке казне (погубљење, или телесно сакаће-ње) код убиства, отмице, пљачке - примају откуп у новцу. Стога је султан често издавао расписе (адалет-наме) којима су исправљане злоупотребе провинцијских власти.⁵ Због многобројних овлашћења, кадије су се толико осилеле и чинили зла, да им је српски народ сковао једну крилатицу: "*ка-дија ње њужу, кадија њи суди*".

У време турске владавине српским просторима, народ је био подељен на владајућу класу (аскери) и на народне масе, поданике (раја). "Права и повла-стице владајуће класе, као и обавезе раје, најбоље се могу објаснити системом коришћења земље и природних богатстава. Они су у начелу припадали Ала-ху, а њима је располагао султан као његов намесник на земљи; он је управљао тим богатствима преко спахија и осталих истакнутих појединаца".⁶

Као и у средњовековној Србији, где су владари имали искључива права на поједине изворе прихода (регалије) и у османлијској држави припадници владајуће класе су своју привредну и политичку моћ јачали преко посебних извора прихода, чија је висина зависила од тога који ранг у држави заузима-ју. Најуноснији приходи су свакако били: рудници, царине на скелама, језе-ра, ловишта, солане, пиринчана поља, градске таксе, велике површине обра-диве земље. Један од најважнијих државних прихода био је плаћање харача или главарине који су плаћали сви пунолетни, здрави, и за рад способни му-

⁵ Олга Зиројевић, *Србија под турском влашћу (1459-1804)*, Београд 2009, 29.

⁶ Зиројевић, 33. Треба подсетити да је међу уживаоцима тимара било од самог почет-ка и хришћана, из редова некадашње ситне и средње властеле, или старешина влашких сто-чарских група који су ступили у царску службу; временом се тај број смањивао услед исла-мизације.

шкарци немуслиманци. Поред тога, немуслиманци су плаћали држави и по злу чувени, "данак у крви" (који се састојао у одвођењу здраве мушке хришћанске деце у јањичаре). Свом феудалном господару раја је дуговала десетину од свих производа (ушур), као и неке српске средњовековне дажбине: пољачина, прелазнине и др. Честа су била неовлашћена посезања за приходима која су се прикупљала за султана, тако да османлијском друштву нису била страна девијантна понашања оличена у различитим облицима подмићивања и корупције, која су се тешко искорењивала. То ће бити и један од кључних разлога слабљења турског царства, и његове коначне пропасти.

Слабљење централне власти у Цариграду и њених намесника у Београду, искористили су јаничари који су се толико финансијски осилили да никоме нису одговарали, јер су сву контролу пашалука узели у своје руке.⁷ Они су од плаћене султанове војске, постали сила сама себи довољна. Финансијски јаки, толико су се осилили у својој корумпираности да су почели, не само да купују имања од спахија већ и да доводе своје људе за султана и везире. Било је покушаја да се њихова моћ ограничи (султановим ферманом), али безуспешно. У теорији су скоро сви сагласни да је један од главних узрока избијања Првог српског устанка 1804. био покушај јаничара, после поновног отимања власти, терор српске раје у сваком погледу.⁸

1.2. Друштвено уређење Србије у време Првог српског устанка

Током десет година колико је устанак трајао, упоредо са ратним успесима, у Србији настају значајне промене. Уништене су установе турске власти у Србији и спроведена је нова организација власти младе српске државе;

⁷ Спахије због мањка у ратном плену и земљи, заводе нови облик феудалне експлоатације, тзв. читлучење. Процес читлучења настао у XVI веку узео је маха у XVII и XVIII веку и биће главни узрок растројства османлијског феудалног система. Турске аге и бегови, желећи да своје спахилуке претворе у наследне феудалне поседе (читлуке), продају их и читлуци добијају новог власника из редова јаничара. Да би извукли што више прихода од раје, ти купци сада сами, без спахија, убиру ренту, и то у знатно већем износу. Та нова пракса довела је до погоршања већ и онако тешког положаја хришћанске раје у београдском пашалуку. Раја је поред десетине коју је и даље плаћала спахији, морала давати и деветину новом власнику баштине (читлука), читлук-сахибији.

⁸ Познато је да су, временом, због слабости турске државе и неразвијености њеног државног апарата, Турци дозволили Србима да се организују у нахије, кнежине и села. Сваку нахију чинило је по неколико *кнежина*, а њих опет *више села*. Старешине села, кнежине и нахије, били су *кмет*, *кнез* и *обор кнез*. Они су у име турске власти, сакупљали порез, одржавали путеве, гонили хајдуке и старали се о свом народу и његовој вери. Султановим ферманом (Хатишерифом) из 1793. ударен је темељ аутономији Београдског пашалука, укинути су читлуци, потврђен је систем кнежинских и нахијских самоуправа (да порезе од раје за султана прикупљају локални српски владари (кнежински и нахијски кнезови)...и најважније од свега да јаничари напусте Београдски пашалук.

установљени су централни органи (старешинска скупштина, Вожд, Правитељствујући совјет) и локални органи власти.⁹ Локална самоуправа је због услова у којима је радила изнедрила политички искусно вођство. Оно је регрутовано из слоја богатих трговаца стоком који су захваљујући релативној сигурности и миру могли да се баве трговином и тиме допринесу развоју робно-новчаних односа. Ови "трговци-извозници" који се негде у изворима називају "сеоском буржоазијом", јер акумулирају први капитал на нашем селу, као кнежински кнезови ће стајати на челу свих покрета народа у Београдском пашалуку крајем XVIII и почетком XIX века. Последица тих дешавања се огледала у чињеници да крајем XVIII века у Србији долази до класног раслојавања: с једне стране су богати трговци који су економски ојачали услед развитка робно-новчаних односа (трговине стоком и пољопривредним производима), а с друге стране, сиромашни сељаци, који нису успели да се обогате од свог рада на земљи.

Протеривањем Турака из Србије током Првог српског устанка, одузетим земљишним поседима Турака располажу српски сељаци (сеоске газде) и старешине (кнезови, војводе и трговци); они као "сеоска буржоазија" постају власници земље. Даљем социјалном раслојавању у младој српској држави допринели су и различити циљеви због којих се ушло у рат са Турцима. Показало се да су учесници Првог српског устанка регрутовани из категорије људи које су чиниле сеоске газде и старешине (војводе, кнезови, трговци, попови и калуђери) све подредили личном богаћењу, док су се широке народне масе (сиромашни сељаци) борили против турске власти и турског феудализма да би се ослободили истог, али и из патриотских и идеолошких разлога, за национално ослобођење. Овакве разлике у циљевима због којих се ушло у рат са Турском, неминовно су довеле до продубљивања имовинских и друштвених разлика међу тадашњим српским становништвом – сеоском буржоазијом и широким народним масама. Злоупотребом положаја, старешине се економски даље уздижу и одвајају од народне масе у Пашалуку. Они узимају најбољи и највећи плен у току борби са Турцима, самовољно присвајају турске куће и имања, узимају скеле и царинарнице у своје руке, држе монопол у трговини и користе "старешински кулук" – кулук који су српски сељаци пре устанка дуговали спахијама.¹⁰ Њихово осионо понашање је имало за последицу и пораст стопе криминалитета у тим првим данима устанка. Како се морало хитно реаговати, суд-

⁹ Поред централних органа власти, постојали су и локални органи државне власти у нахијама и кнежинама (сеоски зборови, сеоски кметови и сеоски кнезови, затим кнежинске скупштине, кнежински кнезови и нахијске скупштине). Локалне органе су представљали први команданти и војводе. Њих је постављао и смењивао Карађорђе, а обављали су полицијско-управне и војне, извршне (извршавали су заповести добијене од Карађорђа и Совјета) и надзорне функције. Сеоске кнезове су постављале војводе и ови локални органи нису имали самосталност у свом раду.

¹⁰ Драгош Јевтић- Драгољуб Поповић, *Народна њравна историја*, Београд 2003, 79.

ска власт је поверена војним и управним цивилним органима – војводама и кнезовима. Иако је избор првих судија за поједине нахије обављен на скупштини одржаној априла 1804. у Остружници, ово решење није нашло потврду у пракси, с обзиром на то да је Правитељствујушчи совјет обављао судску функцију; истовремено, био је задужен за организовање судова на територији која је била ослобођена од Турака. Совјет је свим нахијама упутио распис у коме је тражено "да нахије на својим скупштинама изаберу по тројицу судија који ће седети у магистрату и сваком непристрасно и безлицемерно судити. Због ратних услова овај распис није стигао до сваког села. Совјет је октобра 1807. донео нову наредбу, да се по целом вилајету, по свакој вароши и у сваком селу, организују судови који ће расправљати и решавати све мале послове, како би се Совјет посветио "општем добру": *сеоски суд* (у саставу од једног сеоског кнеза и једног кмета), *варошки суд* (кога треба да чине двојица кметова и један свештеник), а у Београду да се оснује тзв. *варошки суд* – који је поступао по свим тужбама, осим ако се радило о убиству.¹¹

Карађорђе и његове војводе тешко су прихватили ове нове органе власти – судове. Нису могли да се помире са чињеницом, да више неће моћи да дају себи за право да се мешају у рад судова и да сами често изричу пресуде. Ишли су и корак даље, па су вршили притисак на судије, спречавали људе да се обраћају суду ради заштите својих права, штитили своје рођаке и пријатеље, поништавали пресуде. Све је то неминовно бацило сенку на новоформиране судске органе и на њихову објективност у раду.

1.3. Закони у време Првог српског устанка

Да би млада српска држава имала све атрибуте државе у правом смислу речу, морала је донети и законе којима је принудним правилима понашања, требало елиминисати врло живе елементе обичајног права који су доминирали у време стварања државе Првог српског устанка. Посебан проблем била је околност да многа текућа питања нису била регулисана законима већ "*расписима и наредбама*" која су доносили Карађорђе и Правитељствујушчи совјет. Идеја водилца устаника постала је крилатица: "*Не да се сваки научиши, али се може наћераши*".

Државни апарат из времена Првог српског устанка у намери да учврсти централну власт, спроводи низ мера како би сузбио два велика зла - протекцију и корупцију, наслеђену од турске управе. У вези са тиме, важна су два правна прописа из тог времена: *Закон њроше Матеје Ненадовића* и *Карађорђев закон*. Овај први закон је настао на почетку устанка 1804. године, након што се прота Матеја Ненадовић вратио са скупштине одржане априла месеца у Остружници. Како сам каже, узор су му били визан-

¹¹ *Ibid*, 84/85.

тијски закони: Јустинијанов и Крмчија. Још једном је нашла потврду пракса да је применом делова развијеног византијског права, изграђивано српско право. У поменутом закону нашле су место одредбе које се тичу убиства, отмице девојке, крађе, бежања из војске, бежања са страже, лажно сведочење и "хватање за оружје".¹² Како су била честа лажна сведочења, поменути закон је било прописано, између осталог, да онај ко се "*криво закуне и криво сведочи њај ону сву шийеиу за коју је сведочио да њлаиш, шийајовима да се кашиијује, и да му се никада више нишипа не верује, и да се за сваџда лажом њроџлашава*".¹³

У вези са проблематиком рада много је важнији овај други, *Карађорђево Криминални законик* чије се тачно време доношења не може утврдити (као могући датуми помињу се 1807. и 1810. а нађен је 1903). И ако се не зна да ли је поменути закон уопште примењиван, он је значајан из разлога што "јасно изражава друштвену стварност и друштвене односе тадашње Србије; јасно одражава прилике под којима је настао и време у коме је настао".¹⁴

У поменутом закону који има 41 члан, нашле су место, између осталог, и одредбе о злоупотребама службеног положаја и примању мита. И поред околности да поменуте одредбе нису систематизоване, нити су издвојене од осталих и не садрже правно техничка решења савремених кривичних законика, њима су недвосмислено инкриминисана наведена кривична дела. У циљу јачања државне службе и њене одговорности и учвршћивања централне власти, парцијално се инкриминишу поједина дела против службене дужности. Наравно, не смеју се занемарити и политички мотиви – придобијање подршке ширих народних маса што показује, да се бар у начелу, на корупцију гледало као на посебан вид неоснованог богађења, чији је основ забрањен и неморалан. Карађорђево законик такође садржи и одредбе којима се регулишу *кривична дела њроџив друшћивеноџ уређења* (одредбе о увреди државе и владе; прописе о хајдучији; прописе о увреди или клевети свештеника, старешине и трговца).

У Карађорђевоу закону од четири прописа о миту, два се односе на судијско подмићивање, један на подмићивање у војсци и један на подмићивање свештеника

¹² Ко би убио човека, да се убије и на коло метне; ко *оџме девојку* силом (као што је где бивало, а посебно у каквим бунама кад се судови побркају), тај женик, кум и стари сват шибу да трче, а други штаповима да се каштигују; ко *украде* јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима; ко *ушече из војске* без допуштења, да тражи шибу; са *страже који њобеи* да се стрелја; када се *сваде и њсују*, који се прихвати за оружје, као пола убиства, да тражи шибу. Нав. према: Д. Јефтић, Д. Поповић, 89.

¹³ Прота Матеј Ненадовић, *Мемоари Матеја Ненадовића*, Београд 1867, 109-111.

¹⁴ Д. Јефтић, Д. Поповић, 90.

1.3.1. Подмићивање судије

Рекли смо већ да су судску власт у првим данима Првог српског устанка вршили војни и управни цивилни органи – *војводе* и *кнезови*. Иако је избор *првих судија* за поједине нахије обављен на скупштини одржаној априла 1804. у Остружници, ово решење није нашло потврду у пракси с обзиром да је Правитељствујушчи совјет обављао судску функцију; истовремено, био је задужен за организовање судова на територији која је била ослобођена од Турака. Совјет је свим нахијама упутио распис у коме је тражено "да нахије на својим скупштинама изаберу по тројицу судија који ће седети у магистрату и сваком безпристрасно и безлицемерно, по садашњем обичају за суд и по чистој савести, судити."¹⁵

У првим месецима 1804-те године, тј. у првим данима устанка знатно је порасла стопа криминалитета. Долазило је до крупних кривичних дела и до сложених грађанских спорова, али није било судова да то расправе (јер, напоменули смо већ, да због ратних услова, распис о избору тројице судија, није стигао до сваког села). Стопи криминалитета допринела је и већ помињана околност, да су се учесници устанка поделили на једне, који су били спремни да и живот дају да би се угушио дахијски зулум, док су други гледали како да се у том метежу окористе финансијски, па им нису била страна многа девијантна понашања. Када су старешине преузимале на себе да врше судијску функцију и оне су преузеле патријархално-деспотско схватање власти, које срећемо код Карађорђа. Власт старешина се заснивала на њиховој сили и угледу задобијеном у рату са Турцима као и њиховом богатству. Ту је и околност да су они обично били бивши кнезови или кметови или су потицали из кнежевских фамилија још из доба Хаци-Мустафа паше, па им је тешко било да прихвате да им на њиховој територији Карађорђе или било ко други, које су они изабрали, заповеда или народу суди. Старешине су пуно грешиле како због незнања, тако и због тога што су често "чинили спор својим", због рођака, пријатеља, због услуге за услугу... Тако, када су судили "чешће се ствар свршавала на штету онога ко је био у праву, него осудом правог кривца".¹⁶

Средином 1804. Карађорђе и старешине се одлучују да изаберу судије који ће у њиховом одсуству судити.¹⁷ У том циљу је Совјет издао и једну

¹⁵ Д. Јефтић, Д. Поповић, 84.

¹⁶ Димитрије Папазоглу, *Кривично право и правосуђе у Србији (1804-1813)*, Београд 1954, 18.

¹⁷ Да би се предупредиле злоупотребе, скупштина старешина Ваљевске нахије у једној одлуци од 24. 04. 1806. увела је хијерархију судија. Тако је било прописано "прво да суди кнез сеоски; што он не може, преузима буљукбаша од среза; што он не може, да суди кнез велики; што он не може, да пошаљу кнеза од нахије; што он не може да праши – да праши Синод, суд велики". Нав. према: Д. Папазоглу, 19.

уредбу о уређењу појединих нахијских судова где се између осталог каже: "да се сваком једнако суди, буд богатоу или најбеднијем сиромаху".¹⁸ Да би се предупредила сва непоштена чињења од стране носиоца власти, у пар. 9 Карађорђевог закона је стајало: "*Старешина, војвода, капетан, кнез, судија, буди кога чина, кои би се усудио кому судији по ашери или по њизми или по кумству, или по пријатељству или по сродству или по мити, њај ће се сваки пред целим народом изобличити за разоритиља правде народне, и онакови по чинској сведоци лишиће се својега званија, а од кога би мити и глобу узео, срамотно пред народом враћити*".¹⁹

Радња извршења наведеног кривичног дела састојала се у кршењу правних прописа и законитих наређења и одлука, било по љубави (симпатијама), мржњи, кумству, пријатељству, сродству, миту. Учиниоца овог кривичног дела могао је бити старешина, војвода, капетан, кнез, судија. Казна се огледала у лишењу старешинства и отпуштању из службе. Судијско подмићивање (регулисано у пар. 9. Карађорђевог закона) састојало се у примању какве имовинске користи и на основу тога пресуђењу неке ствари у прилог онога који је дао ту корист. Учиниоца овог дела могао је бити: сам старешина, војвода, капетан, кнез и судија - позван да суди.

Прве судије у устанничкој Србији биле су без ауторитета у народу јер су углавном били бирани од људи који су били подређени и послушни старешинама. Због околности да су судије нахијских судова били под јаким утицајем старешина, и да су судије углавном биране међу газдама, одн. да су се издржавале од своје куће, без плате, народ је морао за њих да кулучи у пољским радовима на њивама. Желећи да се стане на пут бахатим старешинама који нису водили рачуна о правичном поступању већ само о својим личним интересима, у чл. 32. Законика нашла је место одредба која говори о забрани старешинског кулука. Тако је поменутом одредбом старешинама одређена плата и храна, с обзиром на чин који су носили и строго им је било забрањено да узимају кулук од народа; уколико им је требало обавити неки посао морали су за то да плате.²⁰

Околност да су судије зависиле од појединих старешина, имала је једну веома непријатну последицу која се огледала у томе да су често старешине у договору са Карађорђем могле да смене сваког судију који им не би био по вољи. У изворима се може наћи доказ о томе како је Карађорђе писао извесном војводи Вулу Илићу "да промени писара магистратског и

¹⁸ *Ibid*, 25.

¹⁹ Слободанка Стојичић, *Државноправна историја српског народа, (историјске свеске)*, Ниш 2002, 110.

²⁰ О томе да ова одредба има свој узор у неким уредбама донетим на територији Хабзбуршког царства, видети опширније: Зоран Мирковић, *Карађорђево законик*, Београд, 2008, 134 и даље.

члана Радивоја, ако су им неугодни, а на њихово место да постави друге из вилајета".²¹ Карађорђе их је не само сменио са дужности него је наредио и "да их не буде више на оном крају".²² С обзиром да је наведена судбина могла задесити сваког судију, они су били приморани да воде рачуна о расположењу војвода и других нахијских старешина, што је и те како бацало сенку на њихов објективни правосудни рад.

Законик познаје и категорију кривичних дела против "државне власти и њеног функционисања", где између осталог сврстава "осујећење или спречавање органа правосудја да се против неког поведе поступак, као и заузимање да неко лице не погоди казна за учињено дело".²³ Пун назив овог инкриминисаног дела био је: "гажење правних прописа и законитих наређења и одлука у намери да се некоме користи или да неко буде оштећен". Под тиме се подразумевало да "нико свог рођака, ортака није слободно против суда могао заштићивати". У ставу 5 поменутог члана је стајало: "*Новоименоваџа ѿсѿода сударци сву ѿизму и зло срце, које је може биџи на коџа до сада имао, од ѿѿѿ часа свак своју злу вољу и зло срце да ѿобаце и свакоме јенако да суде*".²⁴

И ако је начелно Карађорђевићевим законом било предвиђао да се сваки Србин могао жалити ако му је што неправедно учињено, па био то и сам старешина – стварност је често била другачија. Томе је и те како допринио и сам Карађорђе чија реч је често била највиши закон, а у суђењу често прва и последња инстанца, без права на приговор; био је строг према својим најближима али и према својим непријатељима.²⁵ Није се либио да врши судску власт у свим њеним функцијама (као иследни и правосудни судија, наређујући час овоме, час ономе магистрату, да некога пусти из затвора, или да током испитивања примени ова или она доказна средства, или да за нека дела примени ову или ону казну; опраштао је казне, изрицао и сам извршавао смртне казне, као што је и давао појединачне амнестије. Његово понашање је свакако још један доказ да је корупција у том времену (а биће и касније) у директној спрези са влашћу, што посебно долази до изражаја када је Карађорђу као државном поглавару, било је признато право помиловања, посебним уставним актом, јануара 1811. год.²⁶

²¹ Д. Папазоглу, 28.

²² *Ibid*, 29.

²³ *Ibid*, 94.

²⁴ Јанаћије Ђурић, *Српска ѿвесница Карађорђевој времена*, Гласник Друштва српске словесности, св. 4, 1852, 115.

²⁵ Познато је да је Карађорђе наредио да се обеси његов рођени брат Маринко, јер је изневерио његово поверење када му је оставио да чува дућан са сољу и другом робом који се налазио у Тополи; овај је распродао сву робу и паре потрошио.

²⁶ Стојан Новаковић, *Уставно ѿишћање и закони Карађорђевој времена*, Београд, 1907, 90.

Занимљиво је како је Карађорђе решавао проблем богаћења без правног основа одн. случајеве богаћења по неморалном основу, које је у свом Законику сврстао у "кривична дела против части и јавног морала". По освајању Београда од стране устаника, многи Турци уздајући се у постојаност и реч Срба, предавали су им на чување, у аманет, новац и друге своје драгоцености. Од тих Турака, већина је изгинула, а неки су се покрестили и остали и даље да живе у Београду. Ови последњи су од горе поменутих Срба тражили своје ствари дате на чување. Они који су остајали без својих "аманета" обраћали су се тужбом Врховном Војду. Карађорђе би уважио њихову молбу, формирао би и посебну комисију која је имала целу ствар да испита, да пронађе ствари дате на чување, и сваком своје врати. Нажалост, комисија је често констатовала да мало шта има да се врати власницима (чак је откривено да су зетови Карађорђа, преко својих момака,²⁷ отимали те амајлије).²⁸

Док је Карађорђе формално уважио жалбе оштећених грађана и наредио да се истраже туђе утаје, он је с друге стране и сам допуштао својим људима да чине незаконитости. О томе најбоље говори пример из српске историје, када је извесни Саво Маринковић из Трнаве, "који је био напљачкао доста у Руднику, убијен (док је гонио људе на војску), Карађорђе пошаље ноћу момке, те Савину жену измуче и опљачкају, па да не би одала те момке, закољу је на кућном прагу. Да би заташкао ствар, Карађорђе подигне потеру, као бајаги да тражи лопове, који су жену опљачкали па заклали. Не могавши да их нађе, заповеди попу Миловану из Трнаве да куне у Жабарској цркви ове зликовце, што поп и учини".²⁹

Совјет је октобра 1807. донео нову наредбу, да се по целом вилајету, по свакој вароши и у сваком селу, организују судови који ће расправљати и решавати све мале послове, како би се Совјет посветио "општем добру".³⁰ Карађорђе и његове војводе тешко су прихватили ове нове органе власти – судове. Нису могли да се помире да чињеницом, да више неће моћи да дају себи за право да се мешају у рад судова и да сами често изричу пресуде. Ишли су и корак даље, па су вршили притисак на судије, спречавали људе да се обраћају суду ради заштите својих права, штитили своје рођаке и пријатеље, поништавали пресуде. Све је то неминовно бацило сенку на новоформиране судске органе и на њихову објективност у раду

²⁷ У ратним временима "момци" су били нека врста личне гарде или телохранитеља војда и војвода; потицали су из добрих породица, задруге или најбогатијих кућа. Колико ће који старешина имати око себе момака, зависило је од његове моћи и богатства.

²⁸ Д. Папазоглу, 14.

²⁹ Вук Стефановић Караџић, *Грађа за српску историју нашега времена*, Будим, 1898, 213.

³⁰ Д. Јефтић, Д. Поповић, 84-85.

1.3.2. Подмићивање у војсци

У Првом српском устанку учествују поред тзв. народне војске – "која је ратовала о свом руху и круху" и неки облици сталне стајаће војске која је била под оружјем; чинили су је *момци* и *бећари*. Момци су били нека врста личне гарде Вожда и војвода за шта су примали плату (*ајлук*); њима су заповедале *буљубаше*. Насупрот момцима, *бећари* су били тзв. "плаћени војници" који су за време устанка у Србију дошли из других земаља и нису ратовали за своје куће, већ за плату, али је међу њима било и домаћих сиромашних сељака. Као војници, добровољци "под најмом", обично су чували границе или су служили као посада у утврђеним логорима и шанчевима. Бећари су махом били пешаци, али су служили и као коњаници. Њихова месечна плата је износила 15 гроша, али су имали право и на деобу плена стеченог у биткама и бојевима. Као у сваком рату и овде је било *војника* – *добровољаца* који су дошли из других крајева да би се борили против турске окупације из чисто патриотских разлога. Занимљив је констатација митрополита Стратимировића, који извештавајући 1807. године аустријски двор о броју устаника, напомиње да се њихов број знатно повећао, јер су поједини устаници били живо заинтересовани за пљачку оружја, ратне опреме, готовог новца и осталог.³¹

У првим годинама устанка и ако војне обавезе у правом смислу речи није ни било, силом прилика, у борбу је морао ући сав народ. И ако народ није могао да бира војничке старешине, који ће *"војском уйрављаиши и у бој водийши"*, закон је прописивао да војни старешина (као и судија) мора бити праведан и непристрасан (да ником не суди, нити омогућује привилегије, због кумства, пријатељства, сродства, или због мита). Било је ипак старешина који су чинили "злоупотребу старешинства" у смислу чл. 10 Карађорђевог закона. Поменути члан је регулисао један облик кривичног дела где је учинилац искључиво војни старешина. *"Који би сѣарешина или који му драѣо од војнички уйравитѣља усудио се добити иљачку на боју, коју војник добије, ѿај сѣарешина војничком суду да се ѿреда, да му се дело међу целом војском суди, и срамојно се врайшиши мора, и чина ѿо јесѣ сѣарешинсѣва своѣ да се лиши, и ѿо ѿом како ѿросѣи војник да мора у кумѣанији служийши за кривицу, шѣо је од своје браће оѣимао"*.³²

Наведени члан је нашао место у Карађорђевог законикау из разлога што је ратни плен у сваком рату, па и у овом који су водили устаници, био важан стимуланс највећем броју војника. Држећи се неких византијских прописа о праву војника на ратни плен (Прохирон, Еклоге),³³ пљачка турских феудал-

³¹ З. Мирковић, 32 и даље.

³² С. Стојчић, 110; З. Мирковић, 29 и даље.

³³ Еклога је прописивала да шести део од ратног плена иде за државну благајну (кнезу), а све остало би се делило на једнаке делове и истим начином на све војнике, великом и

них господара, с моралне стране, била је оправдана. Проблем је био што је највећи део пљачкашког плена, долазио у руке старешина, нарочито путем одузимања од потчињених или путем неправилне деобе плена. То је изазивало негодовање код војника, па да би се бар формално, стало на пут таквом понашању старешина, чл. 10 Карађорђевог законика предвиђа казну за старешину који би отео војнику оно што је у боју задобио. Такав старешина је уз присуство све војске одговарао пред војним судом, узето је морао вратити, лишаван је старешинства и служио је као обичан војник.

Други облик кривичног дела злоупотребе старешинства, тицао се оних старешина које би ослободиле појединце служења војске, зато што раде (кулуче) код њих. То је било време када старешине нису примале плату за свој рад, па су често користили кулук. Такав облик "бесплатног принудног рада сељака", се забрањује једном формулацијом која врло упечатљиво изражава нове друштвене и економске односе: "старешина који хоће какав рад водити кућни, а он нека плати, нека му се ради".³⁴ Казне за таква поступања старешина биле су: новчане, јавно враћање узетог мита, и привремено искључење из власти.

Још једно кривично дело, које Карађорђево закон регулише у чл. 22, као "злоупотреба дужности", а које може учинити само старешина, тиче се пуштања војника из војске, кући, из користољубивих разлога: због мита или поклона. Такво понашање је било равно издаји, па такав старешина, "їодлеже суду војничком, и мора да їлаїи сваком свом војнику, колико їод командом његовом сїоји, їо онолико колико је од оноїа једноїа узео, и унаїред да се искључи из власїи".³⁵

1.3.3. Подмићивње свешћеника

Познато је да је српска црква још од средњег века била важан друштвени чинилац. Црква није одвојена од државе, већ заједно са њом сачињава један сложени механизам. Имала је сопствене законе, посебну организацију, судство. И након турског освајања српске државе, црква је остала уз народ: "пружала му духовну храну, наду и утеху", и знатно допринела очувању правне традиције српског народа. Како цркву чине људи, којима нису страна и нека девијантна понашања, једно такво је забележио и Вук Караџић. Био је то случај подмићивања владике од стране хајдук Вељ-

малом. И Прохирон такође садржи одредбу о ратном плену који припада само онима који би се истакли у борби. Муслиманска света књига прописује да петина ратног плена припада Богу, која би се, делила на пет једнаких делова: Божјом посланику, његовој родбини, си-рочадима, бедницима и путнику намернику, остале четири петине би се делиле међу борцима који би учествовали у боју...Вид: З. Мирковић, 30-31.

³⁴ Љубомирка Кркљуш, *Историја држава и права српског народа*, Нови Сад, 2008, 123.

³⁵ С. Стојчић, 110-111.

ка Петривића; владика је требао да за мито од 1000 гроша венча поменутог младожењу по други пут.³⁶

Још једно девијантно понашање црквених људи санкционисано је у чл. 28 Карађорђевог законика. Поменути члан се тицао подмићивања свештеника у вези са отмицом девојке: "*Свештеник који венча отиету девојку, да се лиши њарохије и да више за животоа, није добио је не може, за узрок, да он, као законодавац њрисијуивши, учинио је њовод безакони брак блаословији користи ради своје*".³⁷

Циљ инкриминисања овог дела било је сузбијање обичаја отмице девојака као форме закључења брака, јер се дотадашњи примитивни обичај насилног одвођења младе, косио са модерним постулатима државе која се изграђивала. Поред тога, "циљ законописца је свакако био и да се забрани свештенику уопште да венча отету девојку, независно од тога да ли је у питању мито, пријатељство или "атар".³⁸

Као и у напред наведеним случајевима подмићивања и корупције, сврха кажњавања била је одмазда за учињено дело, али и застрашивање и спречавање учиниоца да понови дело. С друге стране, и увреда или клевета свештеника (као и старешине, чиновника, трговца, кмета) "с разлогом или без њега, без пријаве суду или власти, санкционисано је казном батинања (по 25 штапа у два јутра)".³⁹

2. ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ НАКОН ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Букурешким миром 1812. окончан је руско-турски рат, а тачком VIII је решена даља судбина Србије. Поменутом тачком је између осталог било предвиђено да Порта остави Србима управу у њиховим унутрашњим пословима, уз умерени данак, који ће сами прикупљати и предавати га турским органима.⁴⁰ Устанак је угушен 1813. а Карађорђе и друге вође су тражили да се склоне у Аустрију.⁴¹

³⁶ В. С. Карацић, 237.

³⁷ Тома Живановић, *Законски извори кривичној њрава Србије од 1804-1867*, Београд 1967, 10-13.

³⁸ Д. Папазоглу, 154.

³⁹ Љ. Кркљуш, 56.

⁴⁰ Поменутом тачком за Србе је још била предвиђена амнестија због учешћа у устанку али и да поруше сва утврђења која су подигли током устанка. Једном речју, успостављено је стање какво је било пре устанка, а потом се кренуло у невиђени терор "који је претио да готово истреби народ".

⁴¹ Карађорђе је имао два сина Алексија и Александра. Занимљива судбина Карађорђевих потомака указује на околност да је новац играо важну улогу у њиховим животима. Алексије је остао удовац у 26. години са сином Ђорђем, који ће се касније оженити Сар-

Време од пада Србије (1813) до избијања Другог српског устанка (1815) када на српску сцену ступа Милош Обреновић, је кратак али тежак период у историји српског народа. Створена је вазална држава где Турска вешто избегава поштовање тачке VIII Букурешког уговора. Како је Милош Обреновић од човека који је "спавао на сламарици постао један од најбогатијих људи на Балкану" питао се и прота М. Ненадовић у својим *Мемоарима*. Опште је мишљење, да је кнез Милош подмићивањем успео да оствари више него ратовима.

У првим годинама владавине кнеза Милоша, злоупотребе службеног положаја од стране многих званичних народних старешина, биле су веома изражене. Оне су се највише испољавале кроз узурпацију земљишта, масовно коришћење кулука од народа, разних глоба, које су фактички, успостављане као право старешина, зависно од ранга старешине и сл. Пракса да се све могло новцем купити налази своју потврду 1825. године када је кнез Милош донео посебно Упутство о томе да кметови и заслужни људи могу, ако желе, да телесну казну, замене новчаном казном. То је био још један начин попуњавања државне касе (чији је господар био кнез Милош). Милош Обреновић као најбогатији човек тога доба на Балкану, имао је апсолутну моћ без икакве одговорности; понашао се као и сви моћници (чија моћ почива на новцу) – нико му ништа није могао, а он је могао све. То ће бити тема једног од наредних радова, с обзиром да аутор има намеру да осветли проблем корупције и након Првог српског устанка (1804-1813) и Другог српског устанка (1815) а посебно период владавине кнеза Милоша Обреновића.

3. ЗАКЉУЧАК

Карађорђевићев законик је свакако за доба када је донет, "нов законик који се стварао на рушевинама турског феудалног поретка".⁴² За ступање у нови буржоаски поредак, морало се прекинути са старим навикама. Изме-

ком, кћерком Мише Анастасијевића, угледног и богатог Србина. Александра ће уставобранитељи довести на власт 1842. О великом броју злоупотреба службеног положаја у Србији тога времена говори податак о оптужби против Александра Карађорђевића о чему је расправљано 1858. године на Светоандрејској скупштини. Тада је кнез Александар Карађорђевић окарактерисан као највећи заштитник тешких злоупотреба. Људи којима је од стране старешина отимана земља, сечена шума, храњена стока на њиховом поседу и др. (злоупотребом), због притужби проглашавани су за бунтовнике, и као такви осуђивани. Осуде суда, имале за циљ да се спасају они који су чинили тешке злоупотребе. У запису Јевремаа Грујића наводи се да је цео првостепени суд био осуђен због тога што је ослободио једног човека на чијој је кривици и осуди лично инсистирао кнез. Вид. Јеврем Грујић, *Зайиси*. Св. I, Београд, 210.

⁴² Д. Јефтић, Д. Поповић, 90.

ђу осталог требало се изборити и са бирократијом која је кроз прохујале векове на овим нашим просторима успела да наметне "корупцију" као метод за стицање разних економских добара и привилегија, мимо утврђених моралних, правних, економских и других правила у друштву.

Једна од карактеристика овог законика која га чини савременим, огледа се у демократском праву народа да бира судије, сеоског кмета и сеоског кнеза. Године ће проћи, међутим, док ће заживети пракса да се судија не може сменити без одобрења "високе власти" и док им се не докаже несавестан рад. Вожд Карађорђе и његове старешине су често себи давали за право да буде изнад закона. Карађође није презао да врши судску власт у свим њеним функцијама (као иследни и правосудни судија), Склањао је "нелојалне" судије, наређивао да се неко пусти из затвора, да се током испитивања примене ова или она доказна средства, односно, да се за нека дела примени ова или она казна; опраштао је казне, изрицао и сам извршавао смртне казне, као што је и давао појединачне амнестије.

*Nataša Deretić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

Manifestations of Corruption in Serbia during Uprisings (1804–1815)

Abstract: *The statehood of the Serbian nation was manifested early (as early as the Middle Ages), but the modern Serbian state was built gradually, starting from the First and Second Serbian Uprising (1804-1815), through the self-governed Principality of Serbia (1830) to the international recognition of the independence of the Principality of Serbia (1878). The young Serbian state in the period of the First Serbian Uprising had all the attributes that constitute a state: the governing apparatus that included both central and local authorities, territory, and population. Having inherited nepotism and corruption (two major evil remnants of the Ottoman rule), the emerging state undertook a number of measures to curb them, so that the centralised administration should be able to strengthen the state apparatus. Instead of qadis and musellims, who had lived mainly on bribe, the developing state had to confront its own officials who tended to abuse their positions in order to achieve economic prestige and separate themselves from the general population of the Pashaluk. They took the best and the largest shares of the spoils won while combating the Turks, arbitrarily appropriated Turkish houses and other property, took over control the ferries and customs checkpoints, held a monopoly in trading and used the "official toil" - the forced labour that Serbian peasants were obliged to do for the spahijas (feudal lords) before the uprising. Manifestations of corruptive practices inherited from the Turkish era still persisted, although with certain new habits emerging at the time of the creation of the Serbian state and reflecting the general belief that money could buy everything.*

Key words: *social relations in Serbia at the time of the Uprising, the role of the Supreme Leader and officials, new habits of the contemporary society, the law of Karadjordje.*